

VALERIO, Vladimiro

Società, uomini e istituzioni cartografiche nel Mezzogiorno d'Italia

Florència: Istituto Geografico Militare, 1993. 751 p.

Aquest llibre constitueix una aportació de primer ordre a la història de la cartografia occidental. Al llarg de les seves més de set-centes pàgines s'explica amb gran cura i rigor la història de la cartografia del sud d'Itàlia des de 1442, any en què Alfons IV el Magnànim conquerí el Regne de Nàpols, fins l'any 1880, en que, ja integrat al nou Estat unitari i uniformista italià, es procedí a desmantellar els serveis cartogràfics organitzats durant l'època de la seva independència.

El llibre està dividit en dues grans parts. La primera, relativa a la història de les institucions cartogràfiques, és la més extensa i abasta disset capítols, agrupats en quatre seccions. La primera secció s'anomena «Els antecedents (1442-1781)»; la segona, «El primer aixecament geodèsic (1781-1814)»; la tercera, «L'Ufficio Topografico del Regno di Napoli (1814-1860)», i la quarta, «Epileg (1860-1880)». La segona part és de caire biogràfic i està formada per dos capítols, el primer dedicat als directores de l'Ufficio Topografico i el segon, al personal tècnic.

A la primera part del llibre s'explica com a partir de la conquesta del Regne de Nàpols per Alfons IV el Magnànim la nova Administració catalanoaragonesa impulsà decididament els estudis geogràfics. Així, una de les primeres mesures adoptades pels nous governants fou la de confeccionar una estadística general del regne. D'altra banda, durant la dominació catalanoaragonesa es traçaren mapes molt acurats de diferents parts del sud d'Itàlia. Des de final del segle xv fins la segona meitat del segle xvii la tradició medieval de fer cartes nàutiques romanagué viva, per la qual cosa el Regne de Nàpols esdevingué, fins ben entrada l'edat moderna, un punt de trobada entre cartògrafs mallorquins, sicilians i genovesos.

Tot i que durant el segle xvi el Regne de Nàpols va anar quedant, com la major part de països mediterranis, desplaçat dels grans centres i eixos comercials, científics i polítics del món occidental, va viure una època d'importants realitzacions cartogràfiques. Així, l'any 1566 Etienne Duperac va publicar una excel·lent planta de la ciutat de Nàpols, mentre que el cartògraf Nicola Antonio Stigliola va realitzar, entre 1583 i 1595, un aixecament cartogràfic del territori napolità. Per la seva part, Enriquer de Guzmán, comte d'Olivares i virrei de Nàpols durant els anys 1595 i 1599, va ordenar que es decorés el sostre de l'església de San Lorenzo Maggiore de Nàpols amb representacions cartogràfiques del regne.

Aquesta situació canvià de forma molt acusada durant el segle xvii en el qual l'activitat cartogràfica experimentà, des de tots els punts de vista, una gran davallada. Sortosament, aquesta situació de declivi canvià a partir de 1734 un cop assolida la independència d'Espanya. A més a més, la independència anà acompanyada de l'existència d'un important moviment reformista de caire il·lustrat, que si bé va fracassar en el seu projecte d'aixecar un cadastre geomètric, fou capaç d'endegar i portar a terme tot un seguit de projectes cartogràfics.

Una primera i important realització va ser la del plànol de la ciutat de Nàpols traçat a mitjan segle xviii per Giovanni Carafa a partir d'un acurat aixecament geomètric. Ara bé, l'embranchida més important va venir de la mà del polític il·lustrat Ferdinando Galiani, secretari de l'Ambaixada de Nàpols a París, on va entrar en contacte amb destacats cartògrafs francesos, així com amb el gran cartògraf italià Rizzi Zannoni. El 1762, Galiani, conscient de la pèssima situació cartogràfica amb què es trobava el Regne

de Nàpols, emprengué la realització d'un mapa geogràfic general del regne, el primer full del qual va aparèixer publicat l'any 1768. Galiani també va aconseguir que Rizzi Zannoni s'establís el 1781 a Nàpols per tal d'aixecar un mapa topogràfic a escala 114.545.

Segons Valerio, l'empresa escomesa per Rizzi Zannoni fou la primera gran operació cartogràfica realitzada a gran escala i sobre una base trigonomètrica de tot Itàlia. Per tal de portar-la a terme, el mateix 1781 es va crear la Commissione della Carta Geografica del Regno i tres anys més tard ja hi havia a Nàpols, aplegats a l'entorn de Zannoni, un autèntic grup de cartògrafs. Finalment, el 1789 Zannoni va aconseguir que es publiquessin els darrers cinc fulls de la carta que havia dissenyat el 1781.

Però l'onada revolucionària que sacsejà Europa arran de la Revolució Francesa, afectà cada cop més la política napolitana, i de retruc, la seva activitat cartogràfica. El 1793 la monarquia napolitana, aliada amb altres d'europées, declarà el 1793 la guerra a la República francesa i els cartògrafs napolitans començaren a traçar mapes relacionats amb aquesta conflagració internacional. Com a conseqüència d'això, el 1794 s'ordenà a Zannoni que tracés un mapa de la planura del Po. I l'any 1796, quan les tropes franceses emprengueren una nova i victoriosa campanya pel nord d'Itàlia, Zannoni va rebre l'encàrrec de cartografiar els Estats de l'Església. Però tots els esforços dels borbons per tal d'impedir l'ocupació francesa del sud d'Itàlia resultaren infructuosos, i el 1799 s'instaurà a Nàpols un efímer govern republicà. A partir d'aleshores, el sud d'Itàlia va viure un llarg període d'inestabilitat política i social, que afectà la marxa dels treballs cartogràfics.

Durant l'interregne borbònic de 1799-1805 Zannoni continuà fent treballs força allunyats de la cartografia de base napolitana, com la Gran Carta d'Itàlia a escala

1:380.000. Després, a final de 1805, s'inicià un període de dominació napoleònica, que durà fins l'any 1815 i en el qual s'efectuà una gran tasca de modernització i racionalització de l'Administració pública napolitana. Fou aleshores quan es creà l'any 1807 el Deposito Topografico.

L'any 1814 va morir Zannoni i amb ell cloïa tot un capítol de la cartografia napolitana, que Valerio ha definit com a gloriós. El seu càrrec fou ocupat per l'enginyer militar Ferdinando Visconti, que va dissenyar un ambiciós projecte de mapa topogràfic i militar del Regne de Nàpols a escala 1:20.000. D'altra banda, un dels darrers actes portats a terme per l'Administració napoleònica fou la creació del Deposito Generale della Guerra e Marina a imitació dels ja existents a París o a Milà, així com la formació d'un cos militar d'enginyers geògrafs. El 1815, quan els borbons tornaren a fer-se novament amb les regnes del poder, van donar el seu vistiplau al projecte cartogràfic dissenyat per Visconti, però reduint l'escala a 1:80.000. Tot seguit, s'endegaren els treballs, i l'any 1818 es mesurà la base central de Castelvoturno, sobre la qual s'havia de basar tota la xarxa geodèsica. Malgrat aquesta forta embranzida inicial, els treballs topogràfics prosseguiren a un ritme molt lent.

L'any 1820, de forma similar al que va succeir a Espanya i a Portugal, els liberals napolitans es feren amb el poder i obligaren el rei Francesc I a jurar una constitució. Visconti formà part de l'efímer govern liberal napolità, ja que un exèrcit austríac va entrar l'any 1821 a Nàpols i restaurà el vell ordre borbònic. Aleshores, la reacció borbònica no es féu esperar i es decidí suprimir el Deposito Generale della Guerra e Marina, potenciar el vell Reale Ufficio Topografico i separar Visconti de la direcció dels treballs cartogràfics.

Amb l'arribada al poder de Francesc II s'inicià un nou període històric molt més obert a les reformes liberals. L'any 1835, arran d'aquest canvi d'orientació política,

Visconti fou restituit en el seu càrrec i l'any 1839 es va publicar el primer full del mapa a escala 1:80.000. Més tard, l'any 1848, a redós de les revoltes nacionalistes i democràtiques que sacsejaren una bona part d'Europa, els sicilians es revoltaren per tal de desempallegar-se del jou napolità. Un cop apaivagada aquesta sublevació, es procedí a cartografiar primer la ciutat de Palerm i després la resta de l'illa.

L'any 1849 es va nomenar nou cap dels serveis cartogràfics l'enginyer militar Fridolino Giordino. En un principi la seva tasca anà acompanyada d'una millora en l'instrumental geodèsic i topogràfic, però la producció cartogràfica romangué estancada, a causa, essencialment, de la disparitat de feines encomanades al personal topogràfic. Així, a final de la dècada de 1850 els treballs del mapa a escala 1:80.000 continuaven molt endarrerits, de manera que el territori interior de les regions de la Molise, la Campània, la Basilicata i la Calàbria va romandre fins a la fi del règim borbònic sense ser cartografiat.

Aquesta situació canvià radicalment l'any 1860 amb l'entrada de Garibaldi a Nàpols, que no sols va posar fi al règim borbònic, sinó que també integrà l'anomenat Regne de les Dues Sicilies dins

del d'Itàlia. Durant els primers anys de la unificació, el Reale Ufficio Topografico continuà funcionant, encara que com una secció de l'Estat Major italià. L'any 1872 el govern italià creà l'Istituto Topografico Militare, que, entre 1873 i 1876, va enllestir els mapes a escala 1:50.000 de les províncies peninsulars més meridionals d'Itàlia. Per la seva part, els cartògrafs napolitans treballaren entre 1863 i 1880 amb l'Ajuntament de Nàpols per tal d'aixecar el plànol a escala 1:2.000 d'aquesta ciutat.

Finalment, l'any 1880 es va transferir a Florència, que era on hi havia la seu central de l'Istituto Topografico Militare, tot el personal i part del material cartogràfic de la secció topogràfica napolitana. Per últim, no m'agradaria cloure aquestes línies sense assenyalar que tant aquest desmantellament definitiu, com la decisió de centralitzar tots els serveis cartogràfics italians a Florència i no a Nàpols han estat considerats, tant per Valerio, com per una bona part de la intel·lectualitat del sud d'Itàlia, com una pèrdua gairebé irreparable de la seva cultura geogràfica.

Francesc Nadal i Piqué

Universitat de Barcelona
Departament de Geografia Humana